

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СЪЩНОСТТА НА *ФУТУРУМ ПРЕТЕРИТИ* В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ИРЕНА РУСЕВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

i_ruseva@uni-plovdiv.bg

В българската лингвистична литература *футурум претерити* традиционно се интерпретира като темпорална, а също и като модална форма, която има способността да изразява кондиционално значение. Идеята за наличие на сходство между *футурум претерити* и кондиционалното наклонение се е запазила и в наши дни, като редица автори търсят връзка между темпоралните по своята същност форми на *бъдеще време в миналото* и условната модална семантика. Настоящото изследване разглежда основните становища относно функционално-семантичната характеристика на *бъдеще време в миналото* в българската лингвистика, както и неговото формообразуване, като наред с това представя и собствената ни хипотеза за мястото на този тип форми в парадигмата на българския глагол и връзката им с *условното наклонение*.

Ключови думи: футурум претерити; кондиционал; кондиционал от балкански тип; темпоралност; модалност

ON THE NATURE OF *FUTURUM PRAETERITI* IN MODERN BULGARIAN

IRENA RUSEVA

PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV

i_ruseva@uni-plovdiv.bg

In Bulgarian linguistic literature, *futurum praeteriti* has traditionally been interpreted not only as a temporal but also as a modal verb form, capable of expressing a conditional meaning. The idea of a certain similarity between *futurum praeteriti* and the conditional mood has persisted to the present day, with various authors exploring the connection between the primarily temporal *futurum praeteriti* forms and conditional modal semantics. This study outlines the main perspectives on the functional-semantic characteristics of the *futurum praeteriti* in Bulgarian linguistics, along with the specifics of its formation. Furthermore, the article presents our own hypothesis regarding the place of *futurum praeteriti* forms within the Bulgarian verb paradigm and examines their relation to the conditional mood.

Keywords: conditional mood; *futurum praeteriti*; Balkan-type conditional; temporality; modality

В изследванията на лингвистите, занимаващи се с проблемите на българския език, *футурум претерити* (още *бъдеще относително време*¹ или *бъдеще време в миналото*) традиционно е бил определян не само като темпорална, а и като модална форма, която може да изразява кондиционално значение, т.е. да функционира като своеобразно второ ядро в полето на условното наклонение. Тук ще посочим, че в съвременния български език грамемата *кондиционал* „сигнализира за възможно при определени условия действие от гледна точка на говорещото лице“ (Куцаров/Kutsarov 1985: 105)², т.е. има основания да се твърди, че описателните условни форми с *бих* представляват максимално специализирано граматично средство за изразяване на модалното значение *възможност*. Показателно е, че въпросното модално значение може да се реализира дори в случай че „условията“ не са експлицитно посочени в контекста, напр.: *Утре родителите му биха го укорили* (= *може да го укорят*) *за това решение*. Това е и причината някои изследователи да именуват описателните кондиционални форми „условно наклонение за възможност“ (Андрейчин/Andreychin 1944; Маслов/Maslov 1982; Куцаров/Kutsarov 1985, 2007 и др.). Споменатият факт е аргумент срещу формулираното от определени автори становище, че сложните условни форми се отличават предимно с *подбудително-оптативна* семантика, която се изразява дори без помощта на периферийни модални модификатори³ (вж. Пантелеева/Panteleeva 1998; Gołąb 1964; Мразек/Mrázek 1973 и др.). Макар това твърдение да се отнася към кондиционалните форми в други славянски езици като словенския, лужишкия и полския (вж. Мразек/Mrázek 1973: 179), в съвременния български език *пожелателността* и *императивността* са присъщи не на кондиционала, а на повелителното наклонение – становище, което се споделя от редица български изследователи (вж. ГСБКЕ/GSBKE 1983; Куцаров/Kutsarov 1985; Чакърова/Chakarova 2009 и др.).

Формите на аналитичния кондиционал изразяват *възможно* или *невъзможно* (ако са в отрицателен статус) действие или състояние, за което говорещото лице допуска, че може да се осъществи в определен момент или интервал, който е най-често в бъдещ план, но може да бъде и в минал или сегашен, и който е посочен в рамките на изречението или контекста (вж. Ницолова/Nitsolova 2008: 397). С други думи, сложните условни форми са надтемпорални, т.е. те имат способността да сигнализират както *минала*, така и *настояща* или *бъдеща възможност* (вж. Андрейчин/Andreychin 1944; Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998; Куцаров/Kutsarov 1985, 2007; Ницолова/Nitsolova 2008 и др.). Срв. напр.: *Те мислеха вече да сломят противостоенията, те, които вчера биха преговаряли* (= *възможност в плана на миналото*) (С. Радев); *Ами че аз този милион още сега бих го харизал, само за да ме оставят на спокойствие* (= *възможност в плана на настоящето*) (Б. Райнов); – *Ако искаш да узнаеш средството, за което отворих дума, утре бих дошъл да ти го кажа* (= *възможност в плана на бъдещето*) (Н. Райнов).

Основната разлика между сложното условно наклонение и т.нар. синтетични кондиционални форми (*ядвам, пийвам* и др.) е в типа на изразяваното значение – докато формите с *бих* експлицират модалното значение *възможност*, то т.нар. прости условни форми изразяват *готовност* или *способност* (вж. Русева/Ruseva 2024). Според К. Чакърова при т.нар. синтетичен кондиционал е налице взаимопроникване между функционално-семантичните полета на кратността и на модалността, при което граматическите итеративи (в т.ч. и т.нар. „специални“ итеративи) влизат в качеството на граматични средства в „несобствена“ функция (вж. Чакърова/Chakarova 1995: 83).

В настоящото изследване се придържаме към позицията, че формите от типа *ядвам, писвам* и др. не са равнозначни в семантично и функционално отношение на тези на аналитичния кондиционал (вж. Андрейчин/Andreychin 1944; ГСБКЕ/GSBKE 1983; Маслов/Maslov 1982; Чакърова/Chakarova 2003 и др.). Смятаме, че няма основание т.нар. синтетични условни форми да бъдат причислявани към морфологичната категория наклонение в българския език, тъй като те експлицират основно *потенциална* семантика (*готовност* или *способност*) и изпълняват службата на морфологични средства в несобствена функция в периферията на субмикрополето на *възможността* (вж. Русева/Ruseva 2024).

Поради посочените доводи в следващите редове ще разгледаме единствено връзката на *аналитичния кондиционал* с *бъдеще относително време* (т.нар. *кондиционал от балкански тип*), като накратко ще опишем спецификите на тяхното формообразуване, както и формално-семантичните и функционалните им особености в рамките на съвременния български език⁴.

Аналитичният кондиционал се образува от особените форми на глагола *съм* (*бих, би, би, бихме, бихте, биха*)⁵ и *миналото свършено деятелно причастие* на пълнозначния глагол (*бих + бил + миналото страдателно причастие*):

Деятелен залог

1. <i>бих писал</i>	1. <i>бихме писали</i>
2. <i>би писал</i>	2. <i>бихте писали</i>
3. <i>би писал</i>	3. <i>биха писали</i>

В отрицателен статус деятелните форми на аналитичния кондиционал са:

1. <i>не бих писал</i>	1. <i>не бихме писали</i>
2. <i>не би писал</i>	2. <i>не бихте писали</i>
3. <i>не би писал</i>	3. <i>не биха писали</i>

Напр.: *А понякога вършат неочаквани, бих казал, безумни дела* (П. Вежинов); [...] *и умният човек би се смял, ако би поискал да ги сравни с ония първите, т.е. с ония войници, които са били причина за смъртта на милиони хора* (Л. Каравелов).

Трябва да отбележим, че в съвременното българско езикознание пасивните форми на аналитичния кондиционал са сравнително по-слабо изследвани в сравнение с деятелните му форми. Това според К. Чакърова е довод в потвърждение на тезата за неустановения статут на пасивния сложен кондиционал в глаголната система на българския език (Чакърова/Chakarova 2017a: 26). Авторката посочва, че той е характерен основно за писмени текстове и се отличава с книжно звучене. За сравнение в разговорната реч вместо пасивни форми на описателното условно наклонение се предпочитат страдателни футурни форми, като вероятно един от факторите за това е, че, за разлика от страдателните форми на аналитичния кондиционал, пасивните футурни форми могат да се преизказват (срв.: *щеше да бъде писан* и *щял да бъде писан*). Като друга причина К. Чакърова посочва семантичните различия между двата структурни типа (вж. Чакърова/Chakarova 2017a).

Страдателен залог

1. *бих бил писан*
2. *би бил писан*
3. *би бил писан*

1. *бихме били писани*
2. *бихте били писани*
3. *биха били писани*

В отрицателен статус пасивните форми на аналитичния кондиционал са:

1. *не бих бил писан*
2. *не би бил писан*
3. *не би бил писан*

1. *не бихме били писани*
2. *не бихте били писани*
3. *не биха били писани*

Напр.: *Срещу такъв принос другаде **бих бил позлатен*** (В. Мутафчиева); *Чин-чин унило си рече, че някой друг на негово място, някой, който не е неудачник, **би бил сполетян** от друг вид чудо – не под формата на нахапан сандвич, а например огромен диамант или портфейл, натъпкан с пари* (К. Кожухаров (съст.)).

Що се отнася до т.нар. *кондиционал от балкански тип*, ще отбележим, че идеята за наличие на сходство между *бъдеще относително време* и кондиционалното наклонение се е запазила от следосвобожденския период до наши дни, като редица автори търсят връзка между темпоралните по своята същност форми на *бъдеще време в миналото* и условната модална семантика. *Футурум претерити* е част от маркираните по признака *относителност*⁶ глаголни форми в темпоралната система на съвременния български език. Образува се от имперфектните форми на спомагателния глагол *ща*, частицата *да* и формите на спрегаемия глагол в *презент* (*щях да кажа, щеше да кажеш, щеше да каже, щяхме да кажем, щяхте да кажете, щяха да кажат*). В семантично отношение изразява „следходност на действие по отношение на изказване в минало време (минал ориентационен момент)“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 259). Носител на относителността при *футурум претерити* е имперфектната морфема, а на следходността – морфемата *щ-* (Куцаров/Kutsarov 2007: 258–259).

Формите на *футурум претерити* са се развили от старобългарската конструкция *хѣтиахъ* + инфинитив, като още в старобългарските паметници има доказателства за тяхната пълна граматикализация (Мирчев/Mirchev 1978: 226). Според Д. Иванова-Мирчева по-напредналата граматикализация на конструкциите с *хѣтиахъ* в сравнение с тези с *хѣштѣ* се дължи на включването на първите като глаголни форми в системата на миналите времена, докато вторият тип конструкции се утвърждават в езика заедно с развитието на новата грамема *бъдеце време* (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1962: 125–126).⁷ Действието, изразено чрез формите на *бъдеце относително време*, е бъдещо спрямо минал ориентационен момент, а връзката му с момента на говоренето се осъществява чрез отношението на миналия ориентационен момент към момента на говоренето.

Още Хр. Първев посочва, че в българските граматики се налагат две становища по отношение на *бъдеце време в миналото* – за една част от авторите то е изявителна темпорална форма, докато според втората група то функционира като условно наклонение (вж. Първев/Parghev 1975).

Тук ще посочим, че един от първите автори, които отбелязват наличието на модална нюансираност в някои употреби на *бъдеце време в миналото*, е Ю. Трифонов. Той обръща специално внимание на значителния брой примери, в които тези глаголни форми изместват старото условно наклонение (Трифонов/Trifonov 1908: 34). В „Основна българска граматика“ Л. Андрейчин също изтъква завишената фреквентност на случаи, в които *бъдеце време в миналото* се употребява вместо кондиционала в рамките на условни изречения, но правилно посочва, че докато условните форми с *бих* сигнализират само *известна възможност, предположение* или *готовност*⁸ действието да бъде реализирано при наличие на различно условие, то *бъдеце относително време* индикира, че действието е *неосъществено*, но в същото време е щяло да се осъществи при наличие на различно условие, т.е. сигнализира се по-висока степен на сигурност в резултата, срв.: *Ако бях събрал (= ако съберях) повече пари, щях да си купя хубаво радио* и *Ако бях събрал (= ако съберях) повече пари, бих си купил хубаво радио*⁹ (Андрейчин/Andreychin 1944: 310).¹⁰ Други автори, които приписват статута на условно наклонение на *бъдеце време в миналото*, са С. Панаретов/S. Panaretov (1881); Т. Икономов/Т. Ikonomov (1883); А. Теодоров-Балан/А. Teodorov-Balan (1899; 1940; 1954 (1958); П. Калканджиев/Р. Kalkandzhiev (1938) и др.

Единствената монография, посветена на условното наклонение в съвременния български език, е на изследователката Х. Пантелеева, която също посочва, че *бъдеце време в миналото* на практика почти измества *кондиционала* в нереалния условен период. Поради това З. Голомб дори го именува *кондиционал от балкански тип* и го причислява към парадигмата на субективно-модалните наклонения. Пак там авторката специално акцентува върху факта, че в нереалния условен период *бъдеце относително време* „служи **изключително** за означаване на **нереалност**, т.е. на **модалност**”¹¹

(Пантелеева/Panteleeva 1998: 77), и дори твърди, че за разлика от всички останали български темпорални форми, *футурум претерити* е до такава степен „наситен“ с модална семантика, че почти се е откъснал от полето на темпоралността, а формите му са се специализирали в средство за изразяване на иреалност. Като доказателство за преобладаващата модална семантика в разглежданите футурни форми изследователката посочва способността им да функционират като *modus irrealis* както в рамките на нереалния условен период, така и в независима позиция (т.е. извън нереалния условен период, най-често в независимо просто изречение), напр.: *Човек бе сътворен от кал, но / днес от желязо е света. / Тежко на мекия! За малко / щях да умра от доброта!* (А. Далчев)¹² (Пантелеева/Panteleeva 1998: 77–86). Според нас в посочения от авторката пример не можем да говорим за ексклузивна модална употреба на *футурум претерити*. В случая по-скоро е налице значение на *неосъщественост*, което е част от темпоралните му свойства, тъй като формите на *бъдеще относително време* не указват дали действието се е реализирало, или не (вж. Станков/Stankov 1969).¹³ Що се отнася до употреби от типа на *Кембридж, ти имаш вид на интелигентно момче, а как можеш да играеш с единичен фиш? Знаеш ли колко щеше да спечелиш с комбинация?* (С. Жеков); *Лягайки върху купчината слама, Ивайло си каза: Добре, че не е тука Ката. Кой знае колко щеше да се уплаши!* (С. Загорчинов), то смятаме, че във въпросните примери е налице съкратен условен период, като посочените употреби могат да бъдат „разгърнати“ в кондиционални изречения, срв.: *Знаеш ли колко щеше да спечелиш, (ако беше играл) с комбинация?; Кой знае колко щеше да се уплаши Ката, (ако беше тук)!* (вж. Русева/Ruseva 2024: 189)

К. Хаусман, който изследва македонския потенциал¹⁴, също подчертава иреалното значение, изразявано от *бъдеще относително време* в рамките на сложни съставни изречения за условие. Авторът отбелязва следното: 1) кондиционалните изречения с *ако* имат винаги *иреална* или *потенциална* семантика, като *иреалността* се наблюдава в изречения със значение на минало време; 2) ако в кондиционалното изречение има претеритна глаголна форма, тя винаги изразява *иреално* значение и само понякога е показател за осъществено минало действие. К. Хаусман изрично посочва, че в условните изречения с *ако* носител на иреалното значение е не потенциалът, а претеритните глаголни форми, както и цялата езикова ситуация, ако тя има характер на минало (Hausmann 1956: 78).

3. Голomb е друг изследовател, който поддържа становището за модалната характеристика на *футурум претерити*, като дори подчертава, че не може да се говори за чисто темпорална функция при употребите на *бъдеще относително време*. Според автора в границите на условни изречения *футурум претерити* най-често изразява иреален процес в сферата на миналото, като модалната му функция „най-отчетливо изпъква в аподозиса на нереалния условен период“, който „може да се назове негова централна по-

зиция“ (Golab 1964: 15). З. Голomb отбелязва, че от съвременна гледна точка *футурум претерити*¹⁵ „не изразява никакво темпорално отношение с оглед на момента на говоренето“ (Golab 1964: 19), както и че темпоралната му функция е в пряка връзка с кондиционалната, „тъй като изразява това, което е трябвало или е могло да настъпи, без никакви допълнителни условия“ (Golab 1964: 80). Не можем да се съгласим с изразеното от автора становище, тъй като в съвременния български език примерите, в които *футурум претерити* се използва в чисто темпорална функция, са регулярно срещани. В тези случаи *бъдеще относително време* се използва за означаване на предстоящи действия в миналото, които вече са се реализирали¹⁶, напр.: *След години щях да се запозная с него, да видя, че и той е съвсем обикновен човек* (К. Цонев); *Арденци ни изпратиха до края на селото. Щяхме да минаем през Могилци* (П. Маринов).

Българската изследователка П. Асенова също акцентува върху модалните характеристики на *футурум претерити*, като подчертава твърдението на З. Голomb, че *бъдеще относително време* има характер на условно наклонение от нов вид, което е лингвистична калка от съседни балкански езици. И макар да не отрича напълно темпоралните му свойства, изследователката посочва, че съществуват основания за дискусия относно принадлежността на това глаголно време към кондиционалността, тъй като при употребите му е налице „взаимопроникване“ между сферите на модалността и темпоралността, изразяващо се най-вече в способността на *футурум претерити* да имплицира модалното значение *възможност* (Асенова/Asenova 1989: 178). В заключение П. Асенова пояснява, че квалифицирането на *футурум претерити* като темпорално или като модално зависи до голяма степен и от субективните предпочитания към една или друга граматическа традиция (Асенова/Asenova 1989: 181).

Р. Ницолова също поддържа тезата, че *бъдеще относително време* може да означава *възможно* действие. В тези случаи формите му сигнализират, че има по-голяма или по-малка вероятност възможният свят, маркиран чрез глаголното действие, да се реализира, т.е. сигнализира се *възможност* действието да бъде осъществено (Ницолова/Nitsolova 2008: 312).

Бихме искали да отбележим, че действително футурните глаголни форми освен чисто темпорално значение имат способността да изразяват и известна модална нюансираност като *възможност*, *потенциалност*, *предположителност* и др., тъй като може да съществува определена несигурност относно осъществяването на бъдещите действия (в сравнение например със сегашните или миналите действия). Подобно е и становището на В. Станков, който в монографията си за българските глаголни времена от 1969 г. посочва, че всяка темпорална глаголна форма в българския език може да има освен своето пряко значение и друга, секундарна употреба, която той нарича *преносна*. Според изследователя поначало времената, означаващи футурност, освен чисто темпоралното си значение могат да изразяват и из-

вестна *предположителност*, произтичаща от несигурност дали бъдещите действия ще бъдат или няма да бъдат реализирани. Поради тази причина дори при типично темпорална употреба формите на *футурум претерити* се характеризират с доза предположителност, условност в изказването, което от своя страна е предпоставка за по-отчетливата им модална нюансираност (Станков/Stankov 1969: 148). Независимо от становището на автора за наличието на известни модални отсенки във формите на *бъдеще време в миналото* В. Станков поставя акцент върху факта, че изразяването на *иреална* модалност е секундарна, а не примарна функция, която е възникнала на основата на чисто темпоралното значение на *футурум претерити*.¹⁷

В обобщение можем да заключим, че както *следходността*, така и *относителността* способстват за пораждането на модалното значение. Вероятно това е една от причините формите на *футурум претерити*, чието основно значение е темпоралното и които са маркирани както по признака *следходност*, така и по *относителност*, да са били възприемани от редица изследователи като елемент от групата на наклоненията и дори наричани „кондиционал от балкански тип“.

Контрапункт срещу твърдението за модалната принадлежност на *футурум претерити* се явява фактът, че за да приемем, че *бъдеще относително време* функционира като *кондиционал от балкански тип* в рамките на съвременния български език, т.е. като своеобразна втора ядрена грамема на условността, би трябвало да се солидализираме с позицията на А. В. Бондарко относно наличието на „полицентрични функционално-семантични полета“ – становище, което не е достатъчно убедително и което би направило задачата за написването на функционално-семантична граматика на даден език неизпълнима в практически план (вж. Куцаров/Kutsarov 1985; Чакърова/Chakarova 2017б; Русева/Ruseva 2024 и др.). Ако се има предвид, че дадена граматична форма може да функционира като грамема в рамките на само една морфологична категория (в случая става дума за морфологичната категория *време* или *наклонение*), по-основателно е да се прецени кое е водещото в семантиката на футурните относителни форми. Според нас това е тяхното темпорално значение. Още повече че то се усеща, макар и в различна степен, и при модалните им употреби (вж. Станков/Stankov 1969:151; Станков/Stankov 1969: 146–151).

Въз основа на посочените дотук доводи смятаме, че не съществуват рационални основания *футурум претерити* да бъде разглеждан като част от наклоненията в съвременния български език. Тук ще приемем, че изразеното от някои изследователи твърдение, че *бъдеще време в миналото* функционира като „кондиционал от балкански тип“ (вж. напр. Х. Пантелеева, З. Голомб, П. Асенова, А. Илиев, П. Калканджиев, Косеска-Тошева и др.), е опит да се обяснят причините за възникването на модална нюансираност в употребите на едно от най-дискутираните български глаголни времена. По наше мнение катализатор на модалността във въпросните употреби е опос-

редстваното отнасяне на действието към реалността, при което действието се осмисля **посредством** миналия ориентационен момент. Показателно в случая е, че, както отбелязахме, при реализирането им в „независима“ позиция (т.е. извън рамките на сложни съставни изречения за условие и без помощта на перифериен модален модификатор) формите на *бъдеще относително време* изразяват ексклузивно темпоралното значение *следходност* на действие по отношение на изказване в минало време (вж. Куцаров/Kutsarov 2007: 259). А в рамките на сложни съставни изречения за условие показател на условността са не формите на *бъдеще време в миналото*, а наличието на специален модален модификатор в комбинация с цялата речева ситуация, напр.: *О, щеше да е тъй добре / да (условен съюз да – бел. моя) беше вино ти, море!* (Р. Ралин); *Ако имах описание, може би (наречие за възможност – бел. моя) щях да разбера нещо* (И. Попов).

Както вече беше посочено, по принцип темпоралните форми се отличават с различен семантичен заряд в сравнение с тези на сложното условно наклонение, което е една от причините за навлизането им в протазиса и аподозиса на условни изречения. Още повече, че за разлика от сложните условни форми, *футурум претерити* може да се използва и с глаголи за неконтролирано действие, както и в случаите, в които се имплицира по-висока степен на сигурност в резултата. За сравнение условните форми с *бих* сигнализират само известна *възможност, предположение* или *готовност* (вж. Андрейчин/Andreychin 1944: 252). Показателен довод срещу причисляването на *бъдеще относително време* към кондиционала е и високият брой примери, в които *сложният кондиционал* и *футурум претерити* (в иреална функция) се употребяват един след друг, като за разлика от Х. Пантелеева считаме, че това не е аргумент в полза на тяхната „функционална идентичност“ (Пантелеева/Panteleeva 1998: 84), а съществено доказателство за разликите в експлицираното значение (вж. Русева/Ruseva 2024: 196). Напр.: *Нашият гарнизон, съвсем малоброен, не би устоял срещу безчисленото множество на враговете. А в пристанището не бе останал никакъв кораб за бягство. Ако не я послушах, щях да загина* (П. Бобев).

Въз основа на направения анализ може да направим следните изводи:

1) При формите на *бъдеще време в миналото* прякото отношение на самото действие към момента на говоренето е индиферентно (вж. Андрейчин/Andreychin 1944: 255), което им позволява да влизат в сложни взаимодействия с други темпорални и модални форми.

2) *Бъдеще време в миналото* влиза в пряка конкуренция с формите на *аналитичния кондиционал*, като все по-често ги измества в рамките на сложни съставни изречения за условие.

3) Оттенокът на *неосъщественост* е навлязъл необратимо в семантиката, изразявана от *футурум претерити*. Според някои изследователи това дава основание *футурум претерити* да бъде разглеждано като вид специфично условно наклонение (вж. напр. Gołąb 1964; Koseska-Tosheva 1977;

1979; Пантелеева/Panteleeva 1998 и др.) – твърдение, което считаме за крайно неоснователно.

4) Аргумент срещу причисляването на *бъдеще време в миналото* към българското кондиционално наклонение е и липсата на абсолютно сходство в употребите им. За разлика от формите на сложния кондиционал *футурум претерити* не може да бъде използван в учтиви обръщения, срв.: *Бихте ли разписали формуляра?* и **Щяхте ли да разпишете формуляра?*

В заключение ще отбележим, че мястото на *бъдеще относително време* е в системата на българските глаголни времена, където традиционно го поставят и авторите на системни български граматика и специализирани лингвистични изследвания (вж. Трифонов/Trifonov 1908; Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940; Стоянов/Stoyanov 1964; Андрейчин/Andreychin 1944; Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998; Пашов/Pashov 1999] Куцаров/Kutsarov 2007; Ницолова/Nitsolova 2008 и др.). Що се отнася до модалните отсенки, наблюдавани в употребата на разглежданите футурни глаголни форми, те са единствено още един способ за транспонирано изразяване на модалност в рамките на периферията на функционално-семантичното субмикрoполе на *възможността* в нашия език, което се отличава с голям брой периферийни модификатори, намиращи се в пряка функционално-семантична конкуренция с ядрените средства (формите на аналитичния кондиционал) при изразяването на значението *възможност* (вж. Русева/Ruseva 2024: 138).

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Относителността е маркираната грамема в рамките на морфологичната категория *таксис*, която „се основава на отношението на действие към действие, т.е. на отношенията на действията или резултатите от действия, ориентирани към миналия ориентационен момент (минало време или друг сигнализатор), към действията, неориентирани към миналия ориентационен момент“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 255). Категорията е двучленна и се гради върху привативната опозиция *относителност~неотносителност*. В рамките на категорията грамемата *относителност* (зависим таксис) „изразява действия (или резултати от действия), ориентирани към единственото минало време в българския език (аорист) или пък към друг негов сигнализатор (фактически сигнализатор на миналия ориентационен момент)“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 255). Грамемата *неотносителност* (независим таксис) „изразява действия (или резултати от действия), при които липсват данни за отнасяне към някакъв ориентационен момент, а в главното си значение (абсолютност) – действия (или резултати от действия), ориентирани към изказването (момента на говоренето)“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 255).

² Вж. също дефинициите за кондиционал у Андрейчин/Andreychin 1944; Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998; Куцаров/Kutsarov 2007; Ницолова/Nitsolova 2008.

³ Модификаторите са структурни елементи на дадено функционално-семантично поле, които в зависимост от езиковото равнище, към което принадлежат, могат да бъдат лексикални, словообразователни, морфологични, синтактични и т.н., а

според семантиката, която изразяват, могат да бъдат дефинирани като темпорални, преизказни, модални и др.

⁴ Бихме искали да посочим, че чистата *възможност* (която не е обвързана с осъществяването на конкретни условия) не е равнозначна на *условността* (която изразява действието като възможно в пряка зависимост от наличието на конкретни обстоятелства). Дори при отсъствие на условие аналитичните кондиционални форми могат да изразят *възможност*, без за това да им е нужна „подкрепата“ на периферийните средства. Това от своя страна следва да покаже, че *възможността* е понятие, което е по-широко от *условността*, срв.: *На утрешното парти бих поканил Мария* (= *възможно е да я покания; готов съм да я покания; имам желание да я покания*) – с други думи, не е задължително да са посочени условията, при които глаголното лице ще покани Мария.

⁵ Спомагателният глагол в днешните сложни форми за условно наклонение е наследник на старобългарските аористни форми на глагола **ВЪИТИ** (вж. Стоянов/Stoyanov 1964). Обикновено се поставя пред причастието, макар че се срещат и случаи, в които се употребява задпоставен, напр.: *Аз малко дал бих на рода си беден, ако дарях му златни планини* (К. Христов).

⁶ За морфологичната категория *таксис* вж. Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boydzhiev, Kutsarov, Penchev 1998; Куцаров/Kutsarov 2007).

⁷ Формите от типа *щях да ходя* са разпространени в повечето български говори (и източни, и западни), което е и причината те да се възприемат като основни в книжовния език. За разлика от тях формите от типа *ще ходех* са присъщи предимно за югозападния край на българската езикова територия. И двата типа образувания изразяват следходност, но докато типът *щях да ходя* е бил възприеман като минало време на *ща да ходя* (като *щях* е мин. несв. време на *ща*), формите *ще ходех* са характерни за говорите, в които спомагателният глагол се е граматикализирал в частица, поради което спрегаемият глагол е този, който приема *минало несвършено време* (Трифонов/Trifonov 1908, цит. по Асенова/Asenova 1989: 173). Същото обяснение е валидно и за редките форми от типа *ще да ходех* (разпространени в дебърския и пореченския езиков ареал), където формите за бъдеще време пазят, макар и непоследователно, загубилия своите граматически функции съюз от подчинителната конструкция, която замества инфинитива (Асенова/Asenova 1989: 173–174).

⁸ Редките случаи, в които *сложното условно наклонение* може да изразява значението *готовност*, са обикновено зависими от цялата контекстуална употреба на пропозицията и са обвързани с наличието на допълнителни модификатори.

⁹ Примерът е на Л. Андрейчин (Андрейчин/Andreychin 1944: 310).

¹⁰ Л. Андрейчин отбелязва, че такава употреба вероятно е възникнала на основата на нормалното хронологично значение на формите на *бъдеще време в миналото*, но оттенъкът на неосъщественост вече е навлязъл необратимо в семантиката им (Андрейчин/Andreychin 1944: 311). Заключениеето на изследователя е, че причисляването на тези футурни форми към *условното наклонение* е неправилно, тъй като тяхната основна функция е да изразяват хронологичност.

¹¹ Почерн. е на Х. Пантелеева.

¹² Примерът е на Х. Пантелеева (Пантелеева/Pantelieeva 1998: 85).

¹³ *Футурум претерити* има способността да изразява и *осъществени* следходни действия в минал план (т.е. факти от миналото, за които знаем, че вече са се

реализирали). Напр.: *Няколко дни след това щяха да намерят човека с многото имена удавен в реката* (Г. Господинов) (примерът е на Р. Ницолова/Nitsolova 2008: 312).

¹⁴ Под *потенциал* (*potential*) К. Хаусман разбира описателни кондиционални форми от типа на *бих писал*. По наше мнение терминът *потенциал* е по-подходящ за т.нар. синтетично условно наклонение (*писвам, пийвам*), което се характеризира с отгънък на *готовност* или *способност*, а не *възможност* (вж. Русева/Ruseva 2024).

¹⁵ З. Голомб го нарича „кондиционал“.

¹⁶ В този ред на мисли ще посочим, че що се отнася до основната функция на *бъдеще относително време*, далеч по-обосновано е следното съждение на З. Голомб: „[...] това време можем да определим като изразяващо (в границите на миналото) процес, който е трябвало да настъпи след един минал процес“ (Golab 1964: 5).

¹⁷ Трябва да подчертаем, че при модалните употреби на други две глаголни форми – тези на *имперфект* и *плюсquamперфект* (които са немаркирани по признака *следходност*), не *темпоралната*, а *относителната* им семантика е тази, която се явява своеобразен катализатор на модалното значение. Тази модална нюансираност е особено отчетлива при транспозитивните употреби на *имперфекта*, който, подобно на сложните условни форми, може да изразява значението *възможност* не само в плана на настоящето, но и в плана на миналото и бъдещето. Идеята за възможно действие, както и темпоралният ориентационен момент не могат да бъдат конкретизирани, в случай че имперфектът е използван в минимален контекст (вж. Русева 2024/Ruseva 2024: 193).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1944: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Хемус.
- Асенова 1989: *Асенова, П.* Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. София, Наука и изкуство.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: *Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й, Пенчев.* Съвременен български език. София, ИК „Петър Берон“.
- ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. Ст. *Стоянов* (гл. ред.). София, Издателство на Българската академия на науките.
- Иванова-Мирчева 1962: *Иванова-Мирчева, Д.* Развой на бъдеще време (*futurum*) в българския език от X до XVIII век. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Икономов 1883: *Икономов, Т.* Българска граматика. Пловдив, Хр. Г. Данов.
- Илиев 1887: *Илиев, Т.* Начална практическа граматика. Пловдив, Хр. Г. Данов.
- Калканджиев 1938: *Калканджиев, П.* Българска граматика. София, Хр. Г. Данов.
- Куцаров 1985: *Куцаров, И.* Очерк по функционално-семантична граматика на българския език. Пловдив, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.
- Куцаров 2007: *Куцаров, И.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Маслов 1982: *Маслов, Ю. С.* Граматика на българския език. София, Наука и изкуство.

- Мирчев 1978: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език, III изд. София, Наука и изкуство.
- Мразек 1973: *Мразек, Р.* Дифференциация славянских языков в сфере модальности. – В: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. Brno, Universita J. E. Purkyně, с. 177–183.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Панаретов 1881: *Панаретов, С.* Българска граматика. Цариград, А. Х. Бояджиян.
- Пантелеева 1998: *Пантелеева, Х.* Кондиционалът в съвременния български книжовен език. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Пашов 1999: *Пашов, П.* Българска граматика. Пловдив, Хермес.
- Първев 1975: *Първев, Х.* Очерк по история на българската граматика. София, Наука и изкуство.
- Русева 2024: *Русева, И.* Значението възможност в съвременния български език. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Станков 1969: *Станков, В.* Българските глаголни времена. София, Наука и изкуство.
- Стоянов 1964: *Стоянов, С.* Граматика на българския книжовен език. София, Наука и изкуство.
- Теодоров-Балан 1899: *Теодоров-Балан, А.* Българска граматика за долните класове на средни училища. Пловдив, Др. Манчов.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, А.* Нова българска граматика. София, Т. Ф. Чипев.
- Теодоров-Балан 1954 (1958): *Теодоров-Балан, А.* Нова българска граматика за всякого. Дял първи. За думите. Свезка трета. Глагол. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Трифонов 1908: *Трифонов, Ю.* Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, кн. 1–2, Пловдив, Хр. Г. Данов, с. 1–40. <<http://digi.lib.nalis.bg/dspviewer/srv/viewer/eng/28598>>.
- Чакърова 1995: *Чакърова, К.* Към въпроса за синтетичното условно наклонение в съвременния български език. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 33, кн. 1 – Филология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 79–86.
- Чакърова 2002: *Чакърова, К.* Субективна модалност и пасивност – механизми на съчетаването им в съвременния български език. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 40, кн. 1 – Филология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 105–116.
- Чакърова 2003: *Чакърова, К.* Аспектуалност и количество. Велико Търново, Фабер.
- Чакърова 2009: *Чакърова, К.* Императивът в съвременния български език. Пловдив, Пигмалион.

- Чакърова 2017а: *Чакърова, К.* Още веднъж за пасивния кондиционал в съвременния български език. – В: *Сборник с доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15 и 16 май 2017 г.)*. Част 1. София, Институт за български език, с. 25–33.
- Чакърова 2017б: *Чакърова, К.* Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език. – *Български език и литература*, 59, № 4, с. 425–432.
- Goląb 1964: *Goląb, Z.* Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (Ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego). Wrocław, PAN.
- Koseska-Toszeва 1977: *Koseska-Toszeва, V.* Relacje modus – tempus w języku bułgarskim na tle języka polskiego. – In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 17. Warszawa, PWN, pp. 289–298.
- Koseska-Toszeва 1979: *Koseska-Toszeва, V.* O trybie warunkowym I sdaniu warunkowym w złożonym zdaniu bułgarskim. – In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 18. Warszawa, PWN, pp. 193–200.
- Hausmann 1956: *Hausmann, K.* Potential im Mazedonischen. – Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg August Universität zu Göttingen. Göttingen, (mimeograph).

REFERENCES

- Andreychin 1944: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia, Hemus.
- Asenova 1989: *Asenova, P.* Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskiya ezikov syiuz. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: *Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev.* Savremeneni balgarski ezik. Sofia, IK “Petar Beron”.
- Chakarova 1995: *Chakarova, K.* Kam vaprosa za sintetichnoto uslovno naklonenie v savremenniya balgarski ezik. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisii Hilendarski”*. T. 33, kn. 1 – Filologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”, s. 79–86.
- Chakarova 2002: *Chakarova, K.* Subektivna modalnost i pasivnost – mehanizmi na sachetavaneto im v savremenniya balgarski ezik. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisii Hilendarski”*. T. 40 – Filologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”, s. 105–116.
- Chakarova 2003: *Chakarova, K.* Aspektualnost i kolichestvo. Veliko Tarnovo, Faber.
- Chakarova 2009: *Chakarova, K.* Imperativat v savremenniya balgarski ezik. Plovdiv, Pigmaliyon.
- Chakarova 2017a: *Chakarova, K.* Oshte vednazh za pasivniya konditsional v savremenniya balgarski ezik. – In: *Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 15 i 16 may 2017 g.)*. Chast 1. Sofia, Institut za balgarski ezik, s. 25–33.

- Chakarova 20176: *Chakarova, K.* Kam vaprosa za tipologiyata na funktsionalno-semantichnite poleta v savremenniya balgarski ezik. – *Balgarski ezik i literatura*, Vol. 59, N 4, s. 425–432.
- Goląb 1964: *Goląb, Z.* Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (Ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego). Wrocław, PAN.
- GSBKE 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. *St. Stoyanov* (gl. red.). Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- Hausmann 1956: *Hausmann, K.* Potential im Mazedonischen. – Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg August Universität zu Göttingen. Göttingen (mimeograph).
- Ikonomov 1883: *Ikonomov, T.* Balgarska gramatika. Plovdiv, Hr. G. Danov.
- Iliev 1887: *Iliev, T.* Nachalna prakticheska gramatika. Plovdiv, Hr. G. Danov.
- Ivanova-Mircheva 1962: *Ivanova-Mircheva, D.* Razvoy na badeshte vreme (futurum) v balgarskiya ezik ot X do XVIII vek. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- Kalkandzhiev 1938: *Kalkandzhiev, P.* Balgarska gramatika. Sofia, Hr. G. Danov.
- Koseska-Toszewa 1977: *Koseska-Toszewa, V.* Relacje modus – tempus w języku bułgarskim na tle języka polskiego. – In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 17. Warszawa, PWN, pp. 289–298.
- Koseska-Toszewa 1979: *Koseska-Toszewa, V.* O trybie warunkowym I sdaniu warunkowym w złożonym zdaniu bułgarskim. – In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 18. Warszawa, PWN, pp. 193–200.
- Kutsarov 1985: *Kutsarov, I.* Ocherk po funkcionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik. Plovdiv, Plovdivski universitet “Paisii Hilendarski”.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, I.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.
- Maslov 1982: *Maslov, Yu. S.* Gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Mirchev 1978: *Mirchev, K.* Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik, III izd. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Mrázek 1973: *Mrázek, R.* Differentsiatsiia slavianskikh iazykov v sfere modal'nosti. – In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. Brno, Universita J. E. Purkyně, s. 177–183.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Panaretov 1881: *Panaretov, S.* Balgarska gramatika. Tsarigrad, A. H. Boyadzhiyan.
- Panteleeva 1998: *Panteleeva, H.* Konditsionalat v savremenniya balgarski ezik. Sofia, Akademichno izdatesyvo “Prof. Marin Drinov”.
- Pashov 1999: *Pashov, P.* Balgarska gramatika. Plovdiv, Hermes.
- Parvev 1975: *Parvev, H.* Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Ruseva 2024: *Ruseva, I.* Znachenieto vazmozhnost v savremenniya balgarski ezik. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.

- Stankov 1969: *Stankov, V.* Balgarskite glagolni vremena. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Stoyanov 1964: *Stoyanov, S.* Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Teodorov-Balan 1899: *Teodorov-Balan, A.* Balgarska gramatika za dolnite klasove na sredni uchilishta. Plovdiv, Dr. Manchov.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, A.* Nova balgarska gramatika. Sofia, T. F. Chipev.
- Teodorov-Balan 1954 (1958): *Teodorov-Balan, A.* Nova balgarska gramatika za vsiyakogo. Dyal parvi. Za dumite. Svezka treta. Glagol. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- Trifonov 1908: *Trifonov, U.* Znachenie na slozhnite (opisatelnite) badeshti vremena v novobalgarskiya ezik. – *Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, kn. 1–2, Plovdiv, Hr. G. Danov, s. 1–40. <<http://digilib.nalis.bg/dspvieverb/srv/viewer/eng/28598>>.

✉ Д-р Ирена Русева

Катедра по български език, Филологически факултет
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България

✉ *Dr. Irena Ruseva*

Department of Bulgarian Language, Faculty of Philology
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
24, Tsar Asen St., 4000 Plovdiv, Bulgaria